

מאקס נורדאו: הערכת פועלו המדיני של הרצל, 1914

מבוא

להלן מובא קטע ממכתב שכתב נורדאו אל ריצ'ארד גוטהייל ב-7 באוקטובר 1914.¹ חשיבותו של המסמך היא בהיותו עדות נוספת, לעיתים מחדשת, על צעדיו המדיניים של מייסד התנועה הציונית המודרנית, תיאודור הרצל; ולית מאן דפליג שהערכותיו של נורדאו, ידידו ויועצו הקרוב של הרצל, ראויות לתשומת-לב. אומנם, המכתב נכתב עשר שנים לאחר מותו של הרצל, אך נמסרים בו פרטים והערכות המוסיפים על הידוע לנו; כגון פרטים על שיחותיו של הרצל באיטליה, על מגעיו בצרפת ועוד.

לאור ההערכה הכללית הביקורתית מאוד של נורדאו במכתב זה, ביחס לפועלו המדיני של הרצל, מן הדין לציין שנורדאו לא נטש את תפיסתו הציונית "המדינית". להיפך, דווקא בשנים 1913-1914 חלה בקרב הציונים המדיניים מן האסכולה הישנה התעוררות, שזכתה לתשומת-לבה של הצמרת הציונית, ובמידה ידועה אף הדאיגה אותה. בסוף מארס 1913, כשהחלו ההכנות לקראת הקונגרס הציוני ה"א, פנתה ההנהגה הציונית אל נורדאו והזמינה אותו להשמיע את נאום הפתיחה החשוב בקונגרס.² השתתפות נורדאו היתה עשויה להוסיף ליוקרת הקונגרס ואף לבטל את התחושה שרווחה בתנועה כי שותפו הדגול של הרצל עומד מן הצד ומבקר את דרכה של התנועה ושל ההנהגה העומדת בראשה. אך נורדאו סירב, וגם פניות נוספות אליו לא הועילו.³

באותה תקופה, ביולי 1913, נערכה בהאג שבהולנד פגישה של קבוצת

1. ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ) A138/21. אני מודה למנהל הארכיון הציוני המרכזי, ד"ר מ. היימן, על הרשות לפרסם את מכתבו של נורדאו ולצטט מן המסמכים האחרים השמורים בארכיון.

2. או. וארבורג וא. יעקובסון אל מ. נורדאו, 31.3.1913, אצ"מ Z3/369.

3. תשובת נורדאו, 4.4.1913; מכתבים נוספים של הוועד-הפועל הציוני המצומצם, 18.4.1913, 14.5.1913, ופרוטוקול ישיבת הוועד-הפועל הציוני הגדול, 16.6.1913, אצ"מ Z3/373, Z3/369.

ציונים מדיניים ותיקים. בין המשתתפים היו י. ה. קאן, י. קאוואן, ל. קסלר, ל. גרינברג, י. פישר וא. מארמורק. מטרתם היתה לשקול את צעדיהם לקראת הקונגרס.⁴ באותה עת גם התחדש הוויכוח מעל דפי העיתונות הציונית בין דוברי ההנהגה הציונית לבין "האופוזיציה", דהיינו, הציונים המדיניים.⁵ באותו חודש השתתף נורדאו בעצרת לזכר הרצל בפאריס, ושם תקף את פעילותה של ההנהגה הציונית ואת התוכנית לכינון אוניברסיטה בארץ-ישראל, שהיתה אחד הנושאים על סדר-יומו של הקונגרס.⁶ מהלכים והתבטאויות אלה אומנם הרגיו את ההנהגה הציונית,⁷ אך ספק אם היתה להם השפעה על מהלך הקונגרס או על דעת-הקהל הציונית: הם העידו בעיקר על הלך-הרוח בקרב הציונים המדיניים עצמם. הללו, ונורדאו בתוכם, המשיכו בהתייעצויות גם במחצית הראשונה של 1914, אלא שתוצאות של ממש לא היו לכך.⁸

לפיכך יש להבין את מכתבו של נורדאו אל גוטהייל מאוקטובר 1914 כביקורת כלפי הרצל ופועלו המדיני, אך בשום אופן לא כנסיגה מן ההשקפות של הציונות המדינית. גם בשנים מאוחרות יותר, אחרי פרסום הצהרת באלפור וסיום מלחמת-העולם הראשונה, המשיך נורדאו לדבוק בעמדתו.⁹

נורדאו התגורר בפאריס שנים רבות, אך החזיק באזרחותו האוסטרית-הונגרית. בפרוץ המלחמה נאלץ להימלט, שלא להיעצר כנתיין של ארץ אויב; הוא הגיע לספרד באמצע ספטמבר 1914.

היחסים בין נורדאו לגוטהייל היו קרובים ולבביים. ראשיתם בימי הקמתה של ההסתדרות הציונית על-ידי הרצל, שאף עימו היו לגוטהייל קשרי ידידות איתנה. מכאן האופי הגלוי של המכתב.

4. י. ה. קאן אל מ. נורדאו, 14.7.1913, אצ"מ A119/235.

5. ראה מאמר מערכת מאת ר. ליכטהיים, 16.5.1913, *Die Welt*, ותגובתו של י. פישר, שם 6.6.1913; והמשך המחלוקת, שם, 20.6.1913.

6. ראה 1.8.1913, *Jewish Chronicle*; ומכתבו של מ. נורדאו, שם, 15.8.1913.

7. ח. וייצמן אל י. סימון, 2.8.1913, כתבי חיים וייצמן, אגרות, ו', ירושלים תשל"ו, עמ' 154; י. סימון אל ח. וייצמן, 29.7.1913, J.Simon, *Certain Days*, Jerusalem 1971, p. 179.

8. ראה בין היתר י. ה. קאן אל מ. נורדאו, 24.3.1914, אצ"מ A119/235; ח. וייצמן אל י. מזור, 15.3.1914, כתבי ח. וייצמן, אגרות, ו', עמ' 317. לעמדת נורדאו ראה *Die Welt*, 3.4.1914.

9. ראה מ. נורדאו אל ר. גוטהייל, 13.9.1919, אצ"מ A138/21.

מאקס נורדאו אל ריצ'ארד גוטהייל, 7 באוקטובר 1914¹

Strictly Confidential

Madrid, Oct. 7th., 1914

Dear Professor Gottheil,

Your kind and exceptionally interesting letter of Sept. 8th² has reached me here and I hasten to reply frankly and without any reserve, which explains the confidential character of my answer.

I know - and knew always at the time - all our poor Herzl did in the diplomatic direction; I knew it because he always told me everything, mostly already before he undertook any step whatever, and because I could control his reports afterwards by reading his diary which, as you undoubtedly know, was in poor Wolffsohn's keeping.

Now, to resume the situation in one word: there was and is nothing, nothing, nothing. The only grave dissensions that ever existed between Herzl and me, arose on this point. He was daring and active, but he achieved nothing and would not publicly admit it. He was a make-believe, to put it bluntly: a bluffer. This I disproved violently and he sneered at me or was angry with me, teaching me superciliously that making believe was the strongest trump in the game of a public man, especially with such a nervous and impressionable people as ours, and even with the Christian men in power, who are mostly silly and easily imposed upon by mysterious allusions and by their being made to guess successes which for the time must be kept secret.

Now, after these generalities, the concrete data.

1. כאן מובא רק חלקו הראשון של המכתב. בחלק השני מספר נורדאו על גלגוליו מאז שעזב את פאריס, בתחילת ספטמבר, ועד הגיעו לספרד כעבור שבועיים. בנוסף לזה דן נורדאו באפשרות שיבקר בארצות-הברית במטרה לערוך מסע הרצאות שם. המכתב ניתן כאן כלשונו.
2. המכתב של גוטהייל לא נמצא.

Germany. The only real and serious support Herzl had there was the late Grand Duke Frederik of Baden. He was a Zionist at heart and would have greatly furthered our ends if he had been able, but he was not. It was he who introduced Herzl to the Emperor, he managed his being received by the Grand Duke of Hesse, he was desirous of talking with the Tsar, but was rebuffed by him, which created a great sensation at the time, but the reason of the Tsar's harsh behaviour was never revealed.

The Emperor promised Herzl positively to talk with the Sultan and to urge him to give Herzl the charter.³ But he ignominiously broke his word and said nothing to the Sultan. It was Bülow⁴ who brought about this shameful felony. When Herzl tried to see the Emperor again after his return to Berlin, to remind him of his promise, he was not received, and it was Bülow again who notified him the refusal in scarcely polite terms. And there was an end of it.

The Grand Duke of Hesse proved a ninny. He had no idea of what he was talking about and said such silly things that Herzl understood it was no use trying to have a serious conversation with that august block-head.

Austria. Vague interviews with the then premier Koerber, who listened courteously to what Herzl told him, and in reply spoke of his parliamentary position and of the attitude of the *Neue Freie Presse* towards his government. He assured Herzl he was no antisemite, and pressed him for advice about the concessions to be made to the Tchechs. Result = 0.⁵

Russia. Herzl's interviews with Plehve, Witte and Hartwig (later Russian minister in Servia) were important.⁶ They all

3. כאשר נפגש הקיסר וילהלם השני עם השולטן עבדול חמיד השני בקושטא, באוקטובר 1898.

4. ברנהארד פון בילוב, שר-החוץ הגרמני באותם הימים.

5. הרצל נפגש עם קרבר מספר פעמים, החל מ-1900. הרצל שימש כעורך בכיר ב-*Neue Freie Presse* של וינה, אחד העיתונים החשובים של אירופה באותה עת.

6. הפגישה התקיימה באוגוסט 1903. פלווה היה שר-הפנים הרוסי, ויטה - שר-האוצר, והרדוויג - מראשי משרד-החוץ הרוסי.

desired the organisation of a vast Jewish emigration, anywhere, as far as they were concerned, and just as well to Palestine as to any other place, if he preferred; only they insisted upon the exodus being begun at once, and Plehve was ready to assist with money taken from the "Korobka" (tax on kasher meat). Hartwig, as a representative of the Foreign Office, asked pertinent questions. He wanted to leave the field of hazy and vapid abstractions and step on firm ground of positive and concrete proposals. He asked Herzl: "Tell me exactly what you want the Russian government to do for you in Turkey." Herzl was not prepared for this question and promised to reply in writing. He asked me at once to elaborate a memorandum, which I did speedily. I wrote: We wanted the Tsar's minister of foreign affairs to instruct his ambassador at Constantinople to inform the Porte in an official note that Russia would see with the greatest satisfaction Turkey open her frontiers to Jewish emigrants from the Tsar's Empire and to offer them such moral and material conditions of settlement as to make them feel at home and to wipe out from their mind all idea of a possible return to Russia; that by acting thus, Turkey, far from indisposing Russia, would on the contrary greatly oblige her.⁷

The memorandum was handed to Hartwig and acknowledged with thanks. Then Plehve was assassinated, Witte fell into disgrace, Hartwig left the ministerial department and was appointed to a position abroad, and I do not even know if the suggested instruction was sent to the Russian ambassador in Turkey.

Turkey. Of this you know as much as, and very likely more than I do. Herzl never even mentioned the Charter to the Sultan or the Grand Vizir.⁸ He only spoke of immigration unconditional, and principally of an advantageous arrangement of the

7. רמז לתזכיר זה מופיע ביומן הרצל, כרך ג', ירושלים תש"ך, רישום מיום 10.9.1903, עמ' 338-339.

8. הרצל התקבל עליידי השולטן במאי 1901 ונפגש עם הוויזר הגדול ביולי 1902.

Turkish debt with the help of the Jewish financiers, of whom he disposed as much as of the English fleet or the Chinese state resources.

Italy. An audience with the king – protestations of sympathy for the Jews; great interest shown in Herzl's schemes; noddings of head and shaking of hands; a kind hint to go and see the undersecretary of State at the Consulta (foreign office), an ultra assimilated Jew.⁹ This man listened to Herzl's proposals with an amused smile, replied that such things may have some interest for Russians, whom he profoundly ignored, but lacked it entirely, inutterably for Italians, whereupon he kindly informed himself about Herzl's impressions of the art treasures of Rome. The Pope¹⁰ was gracious and cool. He gave it as his impression – and a present cardinal unctuously confirmed it – that the Jews would never be restituted to the Holy Land before they recognised their blasphematory error, accepted the Saviour as the Messiah which he was, and entered the fold of his faithful. Witness the Gospel...

France. Herzl had never any touch with French statesmen, except a trivial interview with that vile humbug and liar M. Leon Bourgeois, to whom he was introduced at The Hague by the late baroness Suttner and who treated him lavishly to the stereotyped French phraseology for exportation: France the glorious country of tolerance – France the noble protector of the feeble and the downtrodden – France the sublime nation that knows no prejudice, makes no difference of race and creed, etc., *ad nauseam*. And this big talk was offered at the very moment when the Dreyfus affair let loose hell in France.¹¹

But I had a long conversation with M. Pichon last year, and I think I convinced the then Minister of foreign affairs that in the

9. הסנאטור מאלונו. הביקור באיטליה נערך בינואר 1904.

10. פיוס העשירי.

11. הפגישה התקיימה ביוני 1899, בעת הוועידה למען השלום שנערכה בהאג שבהולנד. הברונית ברטה פון סוטנר היתה לוחמת ידועה למען השלום באירופה.

probable case of France becoming the master of Palestine on Turkey's downfall and breaking-up, it would be most important for the Republic to find in the country a loyal and intensely francophile element to oppose to the hostile Arabs; I assured him that if France permitted us to be national Jews and to live up to our ideas, we would be the firm pillars of her paramount rule in Palestine. He seemed greatly impressed and informed me that "a trace of our conversation would remain in the Archive of the Ministry, for use at the right moment."¹²

England. This is the only country where Herzl arrived at a positive diplomatic result. The late Joseph Chamberlain offered him Uganda. Why? First, because he had really a nonconformist's, a biblical Christian's sentimental affection for Israel, as he imagined it to be; secondly, because he thought Uganda was worthless; thirdly, because he wanted this waste country to be inhabited as densely as possible in order to vouchsafe it against possible German greed; fourthly, because he had pangs of conscience about the alien bill¹³ which was extorted from him by his party and which he felt as a great injustice, and a shameful renegation of his own past. We rejected the offer and since then we had to contend with hostile feelings at the Foreign Office, who put themselves in their heads that we were secret agents of German intrigue in the East. Our only friend was Lord Percy¹⁴ and he is dead. All further details must be elicited from Mr. Greenberg, who from the beginning was the one and only middleman between Herzl and Jos. Chamberlain, to such an extent that, I am sorry to note it, Herzl became jealous of him and conceived suspicion as to his real motives and intentions.

12. השיחה התקיימה בנובמבר 1913. ראה, M. Nordau, *Erinnerungen*, Leipzig 1928, pp. 247-252

13. הצעת חוק להגבלת כניסתם של זרים (קרי - בעיקר יהודים) לבריטניה. למעשה הוגשה הצעת-חוק לפרלמנט ב-1904 והחוק אושר ב-1905. אולם כבר ב-1902 ננקטה יוזמה להגבלת ההגירה לבריטניה והוקמה ועדה מלכותית כדי לחקור בשאלה.

14. לורד הנרי פרסי, סגן שר-החוץ הבריטי, 1903-1905.

There you have the whole diplomatic history of Zionism and the present situation. There is absolutely nothing in the past binding us for the future. We are unfettered, or more exactly we are non-existent. Do all you can to win for us American official sympathies, so that, if Turkey falls, we might have a chance, with the help of the U.S., as loyal friends and helpers of French or English rule in Palestine—as the case may be.

[...]